

Potíže s češtinou**Odpovídám přátelům profesora Dítěte**

MILAN JELÍNEK

Zásluhu o tento fejeton má prof. Jan Šmarda, který mně položil otázku, jak se příjmení *Dítě* skloňuje. Máme zde ctít tvary s tvaroslovným *-et-* (*publikace profesora Dítěte*), či můžeme při skloňování příjmení vyjít z obecného jména *dítě* a zvolit tvar podle vzoru *pole* (*publikace profesora Dítě*)? Protože takových jmen, která vznikla užitím původního apelativa ve funkci příjmení, je více a protože zde jde o různé slovtvorné typy, pokusíme se na zadanou otázku odpovědět poněkud obsáhleji.

Nemůžeme ovšem pojednat o skloňování příjmení v takové šíři, jak to učinila akademická *Mluvnice češtiny 2 (Tvarosloví)* v r. 1986. Tam je tomuto problému věnováno víc než 15 stran a doporučení tvarů jsou ve všech případech dokumentována hojnými příklady příjmení od původu českých i cizích. Nenajde-li někdo odpověď na složitě otázky deklinace příjmení v mém fejetonu, nechtě se obrátit na akademickou *Mluvnici*. Musím k tomu poznamenat, že je škoda, když tak důkladné gramatické práce mizejí ze zorného pole uživatelů spisovného jazyka.

Kde nastávají potíže se skloňováním příjmení českých nebo příjmení, která Čech pocítuje jako příjmení zdomácnělá? Stranou ponechávám deklinace příjmení cizích, protože u nich dochází ke kompromisům mezi deklinací českou a cizí. Povaha našeho jazyka ovšem vykonává tlak na cizí jména, aby se podobila víceméně českému deklinačnímu systému. Navíc u cizích příjmení musíme počítat s tím, že jsou zaznamenána odchýlným pravopisem. Např. maďarské příjmení *Király* není při vyslovení zakončeno samohláskou *-y*, nýbrž litera *-y* jen signalizuje výslovnost *-ly* v *-j* (tedy výslovnost *Kiráj*).

Příjmení zakončená na souhlásku tvrdou nebo obojetnou působí jistě potíže, končí-li na *-ek*, popř. *-ček*. Obvykle se u nich v nepřímých pádech *-e-* vypouští, tak jak jsme na to zvyklí u apelativ (např. *Havránek*, gen. *Havránka*). Jsou však případy, kdy by vypuštění *-e-* vedlo ke krkolomnému (vlastně jazykolomnému) tvaru. Akademická *Mluvnice* uvádí příjmení *Vepřek* (ano, někdo byl pojmenován po *vepři* a u původního příjmení zůstal) a při jeho deklinaci připouští dublety: historicky zdůvodněný tvar *Vepřka* a tvar usnadňující výslovnost *Vepřeka*. Já bych dal na první místo dubletní tvar *Vepřeka*. Zdá se mi, že se nositel příjmení chtěl aspoň trochu odpoutat od nelichotivého názvu domácího zvířete. Ale těch případů, kdy se můžeme rozhodovat mezi vypuštěním samohlásky *-e-* a jejím ponecháním, je u zdrobnělých jmen na *-ek* málo. Doporučoval bych dávat u jmen na *-ek* přednost systémovému vypuštění samohlásky (např. *mluvil jsem s panem Havránkem*).

Složitější je to s českými příjmeními na *-el*. Ta, která vznikla z obecných jmen, u nichž se *-e-* nevyšouává, měla by se chovat jako příslušná apelativa. Např.

příjmení *Koudel* mělo by si v deklinaci zachovat *-el-*, protože i obecné jméno samohlásku *-e-* podržuje (např. *vytáhnout nit z koudele*). Všimněme si, že slovo *Koudel* jako příjmení mění měkký vzor v tvrdý (např. *poikat pana Koudela*, nikoli *Koudele*). Stejně se bude chovat např. příjmení *Hřidel*: řeknu *Viděl jsem pana Hřidela*, avšak nemůžeme vyloučit ani *Hřidele*. Ale příjmení *Strnadel* nás zradí: je nářečního původu a ztrácí jako mužské apelativum ve významu 'strnad' samohlásku *-e-* (např. *vyplašil jsem strnadla*). Jenže spisovná čeština tvar *Strnadla* ve 2. a 4. pádě nepřijala, snad proto, že zůstal omezen na nářečí (běžně se při skloňování příjmení *Strnadel* užívá podoby s *-e-*), mluvil jsem se *Strnadelem*. Toto příjmení je však u jmen na *-el* výjimkou, jinak se jejich deklinace řídí skloňováním příslušných apelativ, např. *Vorel*, 2. 4. p. *Vorla*, 7. p. *Vorlem*.

Příjmení na *-el*, která vznikla ze sloves, a to z přičestí minulého, si ovšem samohlásku *-e-* zachovávají (např. *Doseděl* – 2. 4. p. *Doseděla*, *Vykypěl* – 2. 4. p. *Vykypěla*). Složitější je skloňování příjmení cizího původu na *-el* a *-er*, jsou-li jejich nositeli Češi. Příjmení bývají částečně počeštěna a pak by se jejich výslovnost měla shodovat s jejich písemnou formou. Např. počeštěný zápis příjmení *Šlégl* určuje jeho výslovnost, kdežto při německém způsobu zápisu *Schlegel* se nám nabízejí nejméně dvě varianty přečtení příjmení (buď *Šlégl*, nebo *Šlégel*; vidíme také, že v písemné podobě kolísá délka první slabiky).

V akademické *Mluvnici* se dává rada, aby se vyslovování a skloňování příjmení na *-el* a *-er* řídilo rodinným územ: *Schlegel* – *Schlegla*, *Schlegela*; *Weber* – *Webra*, *Webera*; vypouštění *-e-* ovlivňuje zřejmě výslovnost německá. Myslím, že bychom se mohli německé výslovnosti s vypouštěním *-e-* držet, ať je česká úprava příjmení jakákoliv (*Winter*, *Vinter*, *Vintr* – 2. 4. p. *-tra*). Situaci bychom ovšem mohli zjednodušit tím, že bychom při skloňování vycházeli z podoby psané, ať ji čteme jakkoliv: k příjmení *Schlegel* by pak 2. 4. p. zněl *Schlegela*, k příjmení *Weber* – *Webera*. Německé vypouštění *-e-* i ve psané podobě by bylo ponecháno na vůli pisatele. Přimlouvám se tedy za to, aby u uvedeného typu příjmení měli uživatelé spisovného jazyka možnost výběru. Tak je tomu už dlouho v deklinaci příjmení *Wolker* – 2. 4. p. *Wolkera* i *Wolkra*. V některých případech však *-el* a *-er* zůstává i ve skloňovaných tvarech, např. *Bachel* – *Bachela* nebo *Müller* – *Müllera*.

Jiné slovanské jazyky než čeština mají místo pohybného *-e-* samohlásku *-o-* nebo *-a-*, která se při skloňování v příslušném slovanském jazyce vypouští. Akademická *Mluvnice* uvádí jako příklad slovenské jméno *Pavol* a radí k němu mechanicky připojovat pádové koncovky, tedy 2. 4. p. *Pavola*, 3. 6. p. *Pavolovi*. Připouštějí se však i tvary bez *-o-*, jak tomu bylo ve starších českých mluvnících: *Pavla*, *Pavlovi*. Stejně doporučení dává *Mluvnice* pro chorvatská a srbská jména na *-ak*, pocituje-li se toto zakončení jako přípona. Můžeme tedy skloňovat příjmení *Zubak* mechanicky se zachováním *-a-* (*Zubaka*, *Zubakovi*), ale i bez něho. Nemůžeme však přijímat srbskou a chorvatskou pravopisnou podobu s *-p-* (*Zupka*, *Zupkovi*).

Potíže bývají se skloňováním polatinštěných příjmení na *-ius*. V minulosti, která si zakládala na latinském vzdělání, obvykle se koncové *-us* vypouštělo

a příjmení se zařazovalo ke vzoru *pán*, např. *Kramerius*, 2. 4. p. *Krameria*, 3. 6. p. *Krameriovi*. V dnešní češtině však přibývá případů, kdy se pádová koncovka připíná k celému příjmení: 2. 4. p. *Mathesiuse*, 3. 6. p. *Mathesiusovi*. Dává se zde přednost skloňování podle vzoru *muž*, ale za chybu by se neměl považovat ani starší tvar podle *pán* (2. 4. p. *Mathesiusa*). Já bych přece jen –*us* vypouštěl, abychom neznásilňovali latinu: *Pistorius*, 2. 4. p. *Pistoria*, 3. 6. p. *Pistoriovi*. Tvary *Pistoriuse* nebo *Pistoriusa* bych trpěl, nemůžeme odmítat to, co vlastně v jazyce už existuje.

Také příjmení s příponou *-eš*, která patří ke vzoru *muž*, mívají v nepřímých pádech dvojí podobu: *Dobeše // Dobše*, *Tomeše – Tomše*. V minulém století jazykovědci doporučovali podobu druhou, protože ta má historické zdůvodnění. Jazyk se však dal jinou cestou: skloňování zjednodušil tím, že v nepřímých pádech přestal vypouštět samohlásku *-e-*. V některých případech už tvary *s -e-* vyloučil: *Beneš – 2. 4. p. Beneše*, *Remeš – 2. 4. p. Remeše*. U některých je vypouštění *-e-* zdůvodněno ctením formy historické: *Aleš*, 2. 4. p. *Alše* (v příjmení známého malíře), ale i zde se prosazuje tvar nový, analogický (*Aleše*).

Kdyby se deklinace příjmení *Švec* držela skloňování apelativa, museli bychom doporučit tvar 2. 4. p. *Ševce*, 5. p. *Ševče*. Uživeme-li v daném příjmení těchto tvarů, nedopustíme se tvaroslovné chyby, ale dnešní spisovná čeština dává přednost tvarům analogickým, v nichž se samohláska *-e-* nevypouští: 2. 4. p. *Švece*, 5. p. *Šveci*. Také příjmení *Kadlec* (z apelativa *tkadlec*) se odpojilo od svého původního obecného jména. Skloňujeme je se samohláskou *-e-* zachovanou podle nominativu: 2. 4. p. *Kadlece*, 5. p. *Kadlecí* apod. Historicky zdůvodněné tvary 2. 4. p. *Kadlce*, 5. p. *Kadlče* z jazyka ustupují a už vůbec neslyšíme podoby shodné s tvary apelativ: 2. 4. p. **Kalce*, 5. p. **Kalče*. Musíme uznat, že zde jazyk postupuje moudře: zjednodušuje deklinaci vlastních jmen.

No a konečně přicházíme k posouzení tvarů nepřímých pádů příjmení vzniklých z apelativ středního rodu, jejichž základ se rozšiřuje o *-et-*. Jde o příjmení jako *Hrabě*, *Dítě*, *Kníže*, *Poupě*. Všechno ukazuje na to, že se skloňování apelativ udržuje i v deklinaci příjmení: 2. 4. p. *Dítěte*, 7. p. *Dítětem*. Vedle toho pronikají tvary utvořené mechanicky z 1. p. *Dítě*, např. *návrh kolegy Dítě* nebo *zahrada pana Hrabě*. Nevím, jak znějí tyto mechanicky tvořené formy vám, ale já bych se klonil ke tvarům, které v nepřímých pádech zachovávají kmenotvorné *-et-* (*návrh kolegy Dítěte* nebo *zahrada pana Hraběte*). S 3. a 6. pádem jsou potíže: kdybychom zachovali tvar apelativa (*přinesl knihu Dítěti*), ztratila by se nám přípona *-ovi*, která je vlastně znakem životnosti. Proto bych doporučoval tvary *Dítovi // Dítětovi*. Všechny můžeme z hlediska tvaroslovného dobře zdůvodnit. Svoje slovo ovšem necht řekne *Český národní korpus*.

Já vím, že jsem zdaleka neprobral všechny případy, kdy nám skloňování příjmení dělá potíže. K tomu by však bylo třeba celé monografie. Nezávidíte někdy západoevropským jazykům, že se v podstatě deklinace vzdaly?

Na závěr chci vyslovit dík jazykovědci Janu Balharovi, který přispěl ke zpřesnění článku.